

חובת בירור ברוב או חזקה

א. ישנם מצבים רבים שבהם ניתן לברר את הספק ולהגיע לוודאות. האם ניתן לסמוך על רוב או חזקה גם במצבים אלו או שמא מוטלת עלינו חובה לברר את הספק? רבותינו שבכל הדורות דנו רבות בשאלות אלו, ונתחיל את הדרך בגמ' בפסחים. בחלק הראשון של הסוגיה הגמ' דנה בחובת בדיקת חמץ בבית מושכר וקובעת שהחיוב מוטל על מי שמחזיק את המפתח לדירה בליל י"ד, כך שאם המשכיר עדיין לא מסר לשוכר את המפתח בליל י"ד עליו לבדוק בעצמו את החמץ. בהמשך דנה הגמ' בשאלה האם השוכר ביום י"ד יכול לסמוך על כך שהמשכיר מילא את חובתו ובדק את הבית (פסחים ד): בעו מיניה מרב נחמן בר יצחק: המשכיר בית לחבירו בארבעה עשר, חזקתו בדוק או אין חזקתו בדוק?

הגמ' מקשה על הספק (שם):

למאי נפקא מינה? – לשייליה (שישאל את המשכיר אם הוא בדק)!

ועונה שהספק רלבנטי למקרה שבו לא ניתן לשאול אותו (שם):

דליתיה להאי דלשיוליה.

ומכאן שאם היינו יכולים לשאול אותו, היינו צריכים לעשות זאת ולא לסמוך על הרוב, וכך מדייק הר"ן (פסחים דף א: בדפי הרי"ף):

כלומר דאי איתיה למשכיר קמן לא נפקא לן מיניה מידי, דאפילו נימא דחזקתו בדוק כל היכא דאיתיה קמן שיילינן ליה, דלא סמכינן אחזקה דכל היכא דאפשר לברורי מילתא מבררין.

ב. בהמשך דבריו הר"ן מביא ראיה לחובת הבירור מדברי הרי"ף בסוגיית רוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן (רי"ף חולין ג):

והיכא דראה אחד ששחט ואזל ליה לעלמא ולא ידע אי גמיר אי לא גמיר אותה שחיטה מותרת דרוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן.

משתמע מדברי הרי"ף שניתן לסמוך על הרוב רק אם השוחט 'אזל ליה לעלמא', אך כל עוד הוא בפנינו יש לבדוק את בקיאותו. וכך פוסק הרמב"ם (שחיטה ד, ו-ז):

1. ונשים לב היטב להבחנה חשובה שיכולה לבלבל לאורך הדרך: הגמ' אמנם משתמשת בביטוי 'חזקתו בדוק', אך זה שיתוף השם בלבד. זו לא חזקה קמייתא, חזקה דמעיקרא, המשך המצב הקיים, אלא בירור: דרך המשכירים לבדוק, בירור שדומה אולי לרוב, שרוב המשכירים בודקים וכך דרכם.

מי שאינו ידוע אצלנו (שלא יודעים האם הוא בקיא) ששחט בינו לבין עצמו שואלין אותו, אם נמצא יודע עיקרי הלכות שחיטה שחיתתו כשרה. הרי שראינו ישראלי מרחוק ששחט והלך לו ולא ידענו אם יודע אם אינו יודע הרי זו מותרת... שרוב המצויין אצל שחיטה מומחין הן.

וכך כותב הר"ן בהמשך דבריו בפסחים (שם):

דלא סמכינן אחזקה דכל היכא דאפשר לברורי מילתא מבררינן ולפיכך כתב הרב אלפסי ז"ל בפרק קמא דחולין דלא סמכינן ארוב מצוין אצל שחיטה מומחין הן אלא היכא דאזיל ליה לעלמא וליתא קמן דנשייליה אבל איתיה קמן לא סמכינן אחזקה ובדקינן ליה וכמו שכתבתי שם בס"ד.

הרמב"ן מצמצם את חובת הבדיקה למקרה של רוב גרוע ומיעוט מצוי (חולין ג):

ולא אמרו רוב מצויין אצל שחיטה מומחין הם אלא היכא דליתיה קמן אבל איתיה קמן צריך למבדקה, וקבלה היא ונקבל בסבר פנים יפות שאין סומכין על רוב גרוע ושמיעוטו מצוי אלא במקום דלא אפשר, ואפ"ל לרבנן דלא היישי למיעוטא, ובתשע חנויות דהוא רובא דאיתיה קמן נמי מסתברא דלא אזלינן בתר רובא אלא היכא דליכא דידיע, אבל ודאי צריך הוא לשאול החנונים אם יש מי שידע שהיא אסורה או מותרת.

חשוב: מהי ההגדרה של 'רוב גרוע' ומיעוט מצוי?

ג. החובה לבדוק ולברר את ידיעת השוחט אינה מוסכמת על כל רבותינו הראשונים, **והריטב"א** מביא עמדה חולקת (חולין ג):

אבל רבינו מורי הרא"ה ז"ל נוטה לדברי קצת האחרונים ז"ל דאף לשאינן מומחין לא חיישינן כלל אפילו היכא דאיתיה קמן (ואפשר לבדוק אותו), דכיון דרוב מצויין אצל שחיטה מומחין ודין תורה הוא ללכת אחר הרוב ואפילו לכתחלה, שוב אין לנו לחוש לכלום.

כיצד עמדה זו תסביר את הגמ' בפסחים? נלמד את דברי **הריטב"א** שם (פסחים ד):

דליתיה קמן דנשייליה. יש למדין מכאן שאין סומכין על החזקות כל היכא דאפשר למידע קושטא, כגון ראה אחד ששחט או בדיקת סכין לאחר שחיטה, וכתב הרי"ט ז"ל ולדברינו שכתבנו שם בס"ד (חולין ג' ב') דסמכינן אחזקה י"ל שאין כל החזקות שוות, וכן האמת, ע"כ.

נסה להסביר את תשובת הריטב"א.

ד. רבותינו הפוסקים דנו ביחס בין הסוגיות שלמדנו ובין אי החיוב לבדוק האם הבהמה טרפה. רבותינו הראשונים למדו ממספר מקורות שיש חובה לבדוק את הריאות בלבד ולא את שאר סימני הטרפה, וכך כותב למשל הר"ן (חולין ג.):

ובדיקה זו (של הריאה) מדבריהם היא ולא מדאורי'... והני מילי בסרכות שבריאות לפי שהן מצויות אבל בשאר טרפיות אפילו לכתחלה אינו צריך לבדוק. וראיה לדבר מדאמרין בפרק אלו טרפות (דף נא ב) נפלה מן הגג צריכה בדיקה אלמא דוקא דאיתיליד בה ריעותא הא לאו הכי לא חיישינן לה ולא בדקינן לה כלל.

מדוע ניתן לסמוך על רוב בהמות אינן טרפות ללא בירור ואי אפשר לסמוך על 'רוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן' ועל 'חזקתו בדוק' ללא בירור אם ניתן לברר?

נסה לענות על השאלה לאור דברי הרמב"ן שלמדנו לעיל.

נפתח בדברי הב"י והמגן אברהם. **הב"י** כותב (אור"ח תלז):

ואם תאמר כי איתיה למשכיר קמן אמאי שיילינן ליה ולא סמכינן אחזקה מאי שנא מבהמה (חולין ט). דאיתא קמן ואפילו הכי לא בדקינן לה בכלהו טרפות אלא מוקמינן לה אחזקה ויש לומר דשאני בהמה שהיא בחזקת כשרה משנולדה (לגבי ספק טרפה) אבל בית כל השנה בחזקת שאינו בדוק הוא.

וכך כותב **המג"א** (שם ס"ק ד):

שואלו - דלא סמכינן אחזקה היכא דאיכא לברורי... ולא דמי לבדיקה דלא בדקינן אחר כל י"ח טריפות וסמכינן אחזקה, דהתם לא היה לו מעולם חזקת טרפות אבל הכא כל השנה היה בחזקת חמץ ובחזקת בדוק אתה בא להוציא מחזקת חמץ לא סמכינן עליה לכתחלה².

הסבר את דברי הב"י והמג"א.

לדעתם, יש לברר אם הרוב או החזקה באים לשנות את המצב. 'חזקתו בדוק' באה לשנות את המצב, שהרי הבית כל השנה בחזקת חמץ, ולכן צריך לברר לפני שהולכים אחריה. לעומת זאת, רוב בהמות אינן טרפות לא בא לשנות את המצב, שהרי הבהמה בחזקת כשרה, ולכן לא צריך לברר לפני שהולכים אחריו.

2. וגם ב'רוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן', הרוב בא לשנות את המצב, שהרי לגבי ספק שחיטה הבהמה בחזקת איסור, וכפי שלמדנו לעיל כמה פעמים את החילוק בין ספק שחיטה לספק טריפה.

ה. נמשיך לשתי תשובות נוספות, של הפר"ח ושל הב"ח. הפר"ח בתשובתו השנייה תלה את הדבר בטורח שבבדיקת הבהמה (שם תלז, ב):

אי נמי יש לומר דכיון שבבהמה אם באנו לבדוקה בכולהו טרפות מטרחינן טפי הוה ליה כאילו לא מצינן לברוריה ליה.

הב"ח חילק בין חזקות שקיימות מעצמן ובין חזקות שתלויות בפעילות אנושית (אור"ח תלז):

אכן העיקר דבהמה שאני שחזקת כשרותה ממילא היא מה שאין כן בבית בדוק דאינו אלא על ידי שיבדקנו הבעל הבית ואפשר שעל ידי שום סיבה שלא בדקו לכך צריך למישייליה. ומטעם זה בשוחט אי איתיה לקמן צריך למיבדקיה ואין סומכין ארוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן (חולין ג ב) כיון דהחזקה אינה ממילא אלא על ידי שלמד הלכות שחיטה.

הב"ח מסביר במקום אחר בצורה דומה את חובת הבדיקה של סכין השחיטה (י"ד יח):
ולפעד"נ דדבר פשוט הוא דאין לסמוך על חזקת הסכין שבדקה לפני שחיטה (ויש לבדקה גם לאחר השחיטה, שמא נפגמה בתחילת השחיטה והשחיטה פסולה) כיון שהסכין לפנינו, דאין סומכין על החזקה או על הרוב אלא בחזקה ורוב הקבוע מצד טבע העולם אבל חזקה ורוב שהוא מצד מנהג והמנהג עשוי להשתנות אין סומכין עליו כיון שאפשר לעמוד עליו בבדיקה כשהוא לפנינו שמא נשתנה ממנהגו ולפיכך בסכין נמי דאפשר דבעור נפגם (בתחילת השחיטה) צריך לבדוק אחר השחיטה אם הוא לפנינו.

הסבר את תשובת הב"ח. מתי יש חובת בירור לדעתו ומתי אינו חייב?

אם החזקה או הרוב מבוססים על פעילות אנושית יש חובה לברר. מכאן נובעת החובה לברר את בדיקת המשכיר או את בקיאות השוחט – דברים המבוססים על פעילות אנושית. לכן גם צריך לברר אם הסכין נפגמה – הסכין נעשתה על ידי אדם והיא אינה חלק מ'טבע העולם'. לעומת זאת, רוב בהמות אינן טרפות הוא חלק מטבע העולם, ולכן ניתן להסתמך עליו ללא בירור.

התבונן בסברת הב"ח ונסה להסבירה. אתה מזדהה איתה? היא מובנת לך?

ו. הרא"ש דן בשאלת החובה לבדוק את חוטי הציצית (שו"ת הרא"ש כלל ב סימן ט):
ומה שכתבת, שאין לצאת (בשבת) בטלית מצוייצת לרשות הרבים, דלמא אינה מצוייצת כהלכתה (וציצית פסולה נחשבת כמשאוי). אמת הוא שראיתי לקצת רבותי שהיו נוהגין כן, שהיו פושטים טלית שלהם כשהיו יוצאים לר"ה; ואני אומר שחומרא שאין לה טעם

היא, דלמאי איכא למיחש? דאי חיישת שמא נפסקו החוטין ולא נשאר בהן כדי הכשר ציצית, אם כן האיך בריך עליו בשעה שלובשו? כי עונש גדול הוא לברך ברכה לבטלה! וא"ת שבדק כל ד' ציצית בשעת לבישה, אם כן יבדוק גם בשעה שיוצא בהן לר"ה! והעולם לא נהגו כן, לבדוק כל הציציות בכל שעה שמתעטף בטליתו, משום דמוקמינן להו בחזקת כשרות, עד שיודע לו שנפסלו.

בפסקיו הוא כותב (הלכות קטנות לרא"ש (מנחות) ציצית כ):

והחרד על דבר ה' יבדוק בציצית קודם עטיפה כדי שלא יברך ברכה לבטלה.

ונראה שהדברים אינם סותרים: בתשובה הוא כותב את עיקר הדין ובפסקיו מעלת חסידות, 'והחרד על דבר ה'. הטור כותב (אור"ח ח):

ויעיין הציצית קודם לכן שיהו שלימים שאם נתקלקל אחד מהם הוא ברכה לבטלה.

הב"י כתב שמקור דברי הטור בדברי הרא"ש בפסקים (שם):

ואף על פי שכתב בתשובה כלל ב' סימן ט' שהעולם לא נהגו לבדוק כל הציציות בכל שעה שמתעטף משום דמוקמינן להו בחזקת כשרות כתב רבינו כדבריו בפסקים שהחרד אל דבר ה' יש לו לבדוק.

ונראה כאמור שזו מעלה ולא חובה, ובשו"ע הוא העתיק את הדברים (אור"ח ח, ט):

קודם שיברך, יעיין בחוטי הציצית אם הם כשרים, כדי שלא יברך לבטלה.

ואולם, רבותינו הפוסקים הבינו שיש חובה לבדוק. הב"ח הסביר אותה לאור יסודו (אור"ח ח):

אכן נראה לפענ"ד דמן הסתם אין לסמוך על החזקה מדינא לגבי ציצית, דדוקא היכא דהחזקה קבוע ואתיא ממילא מצד טבע העולם כמו בהמה דהויא בחזקת כשרות משעה שנולדה (חולין ט א) אבל הכא חזקה אינה ממילא אלא תליא במעשה האדם שתיקן הציצית לא סמכינן אחזקה דשמא נתקלקל אח"כ.

מדברי המגן אברהם עולה עקרון רחב יותר (ח, ס"ק יא):

אך נראה לי דמכל מקום חייב לבדוק משום דאין סומכין על החזקה במקום דיכולים לבררו כמ"ש בי"ד סי' א, ולפי טעם זה אם בתוך שיתעסק בבדיקתו לא יוכל להתפלל עם הצבור רשאי ללובשו בלא בדיקה (שכן חובת הבדיקה היא מדרבנן ורק כאשר היא אינה כרוכה בהפסד).

מהו נימוקו של המג"א לחובת הבדיקה? תזור לעקרונות שקבע המג"א לעיל בהיקף חובת הבירור, והקשה על דבריו!

הדברים קשים לכאורה: הרי לעיל המגן אברהם הסביר שחייבים לברר רק אם הרוב או החזקה באים לשנות את המצב, ואילו כאן הוא כותב שיש לבדוק תמיד, למרות שהחזקה אינה משנה את המצב! וכך הקשה בעל **מחצית השקל** (שם):

ותירץ דבטרפות לא היה לה מעולם חזקת איסור לענין טרפה, מה שאין כן הבית, דהוה ליה חזקת חמץ שנשתמשו בה כל השנה, גרע החזקה שהמשכיר בדקו, וצריך לשאלו אי איתא קמן... וא"כ הוא הדין בציצית כיון שלאחר דתיקנו בציצית, לא הוה ליה חזקת איסור שנפסקו, ולמה לא ניזל בתר החזקה לכתחלה.

בתשובה, הוא מחלק בין רוב לחזקה³ (שם):

צריך לומר כיון דחזקה גריעה מרובא, אם כן בחזקה אפילו לא הוה ליה חזקת איסור, מכל מקום לא עדיף מרובא שהיה ליה חזקת איסור דצריך בדיקה לכתחלה.

מהי תשובתו של מחצית השקל? חשוב: מהי סברתו?

המג"א שלמדנו לעיל כתב הרי שחייבים לבדוק באחד משני מצבים – כשהרוב משנה את המצב או כשהוא מול מיעוט מצוי. כיצד אפוא הוא כותב כאן שחייבים לבדוק תמיד? מיישב מחצית השקל: המג"א עסק לעיל ברוב בלבד או בחזקה התנהגותית, אך בחזקה דמעיקרא חייבים לבדוק תמיד.

ז. המג"א טען אפוא שבחזקה יש חובת בירור תמידית, אך הבינת אדם הקשה על כך ממשנה בגיטין (ג, ח):

המניח פירות להיות מפריש עליהן תרומה ומעשרות, מעות להיות מפריש עליהן מעשר שני, מפריש עליהן בחזקת שהן קיימין.

זאת ועוד, המשנה קשה לכאורה גם על החילוק של הב"י, שהרי החזקה משנה מצב, את חזקת הטבל. וכך שואל **הבינת אדם** שמקשה ממקום נוסף (שער רוב וחזקה סימן ט):

ועם כל זאת עדיין אינו מיושב שהרי מצינו כמה מקומות דאפילו בדבר שיש לו חזקת איסור ואפילו הכי אין צריך לברר בגיטין דף ל' המניח פירות להיות מפריש עליהן מעשרות מפריש עליהן בחזקת שהן קיימין. עוד שם רבי יהודה אומר בג' פרקים בודקין היין דאז הוא מצוי להחמיץ משמע אבל חוץ לשלושה פרקים הללו אין צריך לבדוק כלל, ומשמע ודאי אפילו אין צריך שום טורח כלל. וביורה דעה סימן ר"א סעיף ה' מקוה שמימיו פעמים עולין ופעמים מתמעטין כשר הדבר לבדוק מוכח דמדינא אין

3. וחושוב להבחין: 'חזקתו בדוק' זו לא חזקה רגילה, חזקה דמעיקרא שעניינה המשכת המצב הקיים, אלא מעין רוב – רוב המשכירים בודקים ולכן אפשר להניח שהמשכיר בדק. כוונת המג"א לחלק בין רוב וחזקות התנהגותיות ובין חזקה דמעיקרא כמו בציצית – המשכת המצב הקיים של כשרות הציצית.

צריך לבדוק אף על גב שיש כאן חזקת טבל וחזקת טומאה וכן כתב הרשב"א במשמרת הבית דף ה' ע"א דסתם מקוה אין צריך למדוד דמוקמינן אחזקה אף על גב דיש חזקת טומאה.

בתשובה מחלק **הבינת אדם** בין שני מצבים עקרוניים: אם ראינו את המציאות בעינינו, אין צורך לברר. אך אם לא ראינו את המציאות, אלא אנו מניחים את קיומה על סמך רוב, צריך לברר (שם):

והנה אחר שראינו בעינינו שהיה הסכין בדוק ויפה והציצית נעשים בהכשר לא חיישינן כלל שמא נפגם או נפסק דקיימא לן דלשמא מת לא חיישינן לכולי עלמא... דכיון דידענו שהיה יפה הוי כאילו אנו רואין עכשיו שהוא עדיין כך ולא חיישינן כלל. מה שאין כן בדבר דלא ראינו בעינינו שנעשה כך⁴... ודברים שמצינו שאין צריך בדיקה כלל אפילו לכתחילה הוא המניח פירות להפריש עליהן בגיטין פרק ג' וכן פסק הרמב"ם בהלכות תרומה ומעשר (ועיין תרומות פרק ד' משנה ב' בתוספות יום טוב ור"ש שם) ולא מבעיא דאין צריך לבדוק אם נאבדו או נגנבו דלזה בודאי דלא חיישינן דהוי חזקה דממילא ומיעוט על ידי מעשה, אלא אפילו לחוש שמא החמיץ מצד עצמו אפילו הכי לא חיישינן כדאיתא שם בג' פרקים בודקין היין אבל חוץ לג' פרקים הללו לא חיישינן... ועל כרחך צריך לומר היינו משום שכבר ראינו בעינינו שהוא כן אין חוששין כלל שמא נשתנה כדקיימא לן שמא מת לא חיישינן לכולי עלמא... יצא לנו דבדבר שראינו בעינינו שהוא כך לעולם הוא בחזקתו ולא חיישינן כלל למקרה שמא נשתנה ולכך לא צריך שום בדיקה אפילו בלא טורח כלל, אבל בדבר שאנו סומכין על רוב וחזקה שמסתמא הוא כך צריך בדיקה לכתחילה אם אין בו טורח.

מהו חילוקו של הבינת אדם? כיצד הוא מיישב את הקושי מהמשנה בגיטין לאורו? מהי דעתו על בדיקת חוטי הציצית?

4. כמו בדיקת החמיץ של המשכיר או בקיאותו של השוחט, שאנחנו מניחים את קיומה על בסיס הרוב, אך לא ראינו זאת בעינינו, ולכן צריך לברר.